

ТИЛ ИЛИМИНДЕ ЛИНГВОСТАТИСТИКАЛЫК ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН МААНИСИ

Макалада тил таануу илиминин бир тармагы болгон лингвостатистикалык изилдөөлөрдүн математикалык статисти-канын жардамы менен изилдениши каралган.

XX кылымдагы илимий-техникалык революциянын доорунда математикалаштыруу адам ишмердүү-лүгүнүн бардык чөйрөсүн, өзгөчө, алардын ичинен гуманитардык илим болгон тил таануу илимин камтууга жетишкен Ал тил илими менен математиканын, тагыраак айтканда, статистиканын чегинде пайда болгон лингвостатистикалык изилдөөлөрдө орун алат.

Лингвостатистика илими сандык анализ методун теориялык жактан негиздөөнү жана алардын лингвистикада колдонулуш алгоритмин түзүүнү изилдөөчү тармак катары белгилүү.

Лингвостатистикалык методдун маңызы сандык өзгөрүүлөрдүн негизинде келип чыгуучу тилдик кубулуштардын сапаттык өзгөрүшүн аныктоодо турат. Тилди изилдөөдө математикалык методдорду колдонуу-нун негизинде лингво-стилистиканын алкагында тилдик элементтердин тигил же бул кубулушунун пайда болуу жыштыгы белгилүү бир статистикалык мыйзамдарга (мыйзам ченемдүү-лүктөргө) баш иери далилденген. Бул статистикалык берилиштердин негизинде тилдик бирдиктердин жана текстти түзүүнүн мыйзам ченемдерин терең изилдөөгө жардам берет. Бул багытта лингвостатистикалык анализ жүргүзүүгө математикалык статистика бөлүмү жардамга келет.

Лингвостатистикалык метод учурда лексикологияда жана стилистикада кеңири колдонулууда. Мисалы, лингвостатистикалык метод-дун жардамы менен лингвисттер ар түрдүү стилдеги жана автордук ар түрдүү кептин сандык мүнөздөмөсүн изилдешет [Крапивник, 2007:25].

Математикалык методдун лингвистикалык илимге кийлигишүүсү 2 себеп менен шартталат.

Биринчиден, бардык илимдер сыяктуу эле тил таануунун теориясынын жана практикасынын өнүгүшү тилди жана текстти изилдөөдө абдан так жана объективдүү анализдөө методдорунун болушун талап кылат. Лингвистикалык материалдарды системалаштырууда математикалык ыкмаларды колдонуу, өлчөө жана жыйынтыктардын сапаттуу интер-претацияланышын жалпылоо тилчилер-ге тилдин түзүлүшүн жана тексттин пайда болушун терең изилдөөгө жардам берет.

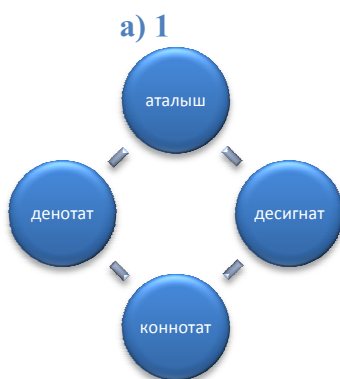
Экинчиден, тил таануу илиминин башка илимдер менен байланышы, мисалы, акустика, жогорку нерв ишмердүүлүгүнүн физиологиясы, кибернетика жана эсептөө техникасы менен болгон алакасынын кеңейиши ар түрдүү илимдин тармактары үчүн жогорку деңгээлдеги жалпылыкка ээ жана универсалдуу болгон математи-калык тилди колдонуу менен гана ишке ашырылышы мүмкүн. Өзгөчө, тил илиминде, кадимки тилди адам – машина –адам маалыматтык жана башкаруу системасында колдонуу үчүн терең математикалаштырууда. Учурда колдонулуп жаткан машиналык которуу системасында, автоматтык аннотация-лоодо, адам-машина баарлашуусунда табигый тилдеги бардык билдирүүлөр компьютердин математикалык тилине колдонууда [Пиотровский, Бектаев, Пиотровская, 1977:5].

Тил таануу жана математика илимдеринин өз ара байланышын кароодо, маалыматты жеткирүүдө кадимки тил жана математиканын тили белгилердин системасы (семиотика) экендигин унутпоо зарыл. Кадимки тилдер да, жасалма тилдер да семиотикада белгилер системасы деп эсептелет [Карабаева, 2010:7].

Ал эми математиканын тили компьютердин да тили болуп эсептелет. Ошондуктан текстти компьютердин жардамы менен изилдөө үчүн математикалык белгилердин структура-сына токтолуу зарылдыгы туулат. Маалыматты берүү жана сактоо максатында кадимки тил эмес, ар кандай жасалма тилдер да колдонулат. Жасалма тилдердин ичинен негизги орунду математика тили ээлейт да, өзүнчө бир белгилердин системасын түзөт [Шаршембаев, 2002:20].

Бул эки тилдин ортосундагы айырмачылыктар тилдик белгинин жана математикалык белгинин ар түрдүү түзүлүшү менен түшүндүрүлөт.

Биринчиден, лингвистикалык белги (сөз, сөз айкашы, сүйлөм) өзүнө 4 компонентти камтыйт – аталыш (материалдык маалыматты алып жүрүүчү же предмет үчүн тандалган физикалык сигналдын чагылышы), денотат (предметтин сырткы дүйнөдөн чагылышы же предметтин бүтүн жана бөлүнбөс психикалык образы), десигнат (предмет тууралуу түшүнүк, ал предметтин маани-маңызын анын башкы белгиси (концепт) же белгилеринин топтому (интенционал) аркылуу тастыктайт) жана коннотат (предмет менен байланышкан түшүнүктөрдүн сезимдик-баалоо комплекстеринин белгиси); математи-калык тилдин белгиси ысым жана десигнатты (математикалык түшүнүктү) гана камтыйт; айтылгандар төмөнкү сүрөттө чагылдырылган:



а) тилдик белги



б) математикалык белги

Экинчиден, лингвистикалык белги көп маанилүү, ал эми математикалык белги эреже катары, бир гана концептуалдык мааниге ээ.

Үчүнчүдөн, лингвистикалык белги потенциалдык түрдө метафоралуу, математикалык белгиде метафора-луулук такыр жок.

Тилдик белгинин белгиленүүчү жагынын курамы денотат жана десигнат менен чектелбейт. Анткени адам баласынын өмүр жашоосунда пайда болгон ар бир кырдаал, объект, түшүнүк үчүн өзүнчө белгилерди түзүү зарылдыгы келип чыгат. Кадимки тилде мындай зарылдык денотат менен десигнатты кошумча маанилер менен коштоо аркылуу ишке ашырылат.

Тилдик белгинин өтмө мааниде колдонушунун натыйжасында пайда болгон эмоциялык, экспрессивдик, эстетикалык, стилистикалык ж.б. маанилеринин биримдиги коннотат деп аталат (Мухамедов, Пиотровский, 1986:13).

Ал эми текст бири-биринен ажыратылган (дискреттүү) белгилер (фонема, тамга, муун, сөз) менен берилген сызыктуу чынжырчаны элестетет. Бул белгилер текстте белгилүү бир жыштыкта кезигет жана өзгөчө валенттүүлүккө ээ, б.а., лингвистикалык ыкма менен бири-бирине айкалышуу касиетине ээ. Бул лингвистикалык бирдиктердин касиети ыктымалдар теориясында жана математикалык статистикада экспликацияланат (түшүндүрүлөт – мында лингвостатистикалык эсеп-төөлөрдүн математикалык формулалар менен берилиши айтылат) [Пиотровский, Бектаев, Пиотровская, 1977:7].

Ал эми лингвистикалык белгинин десигнативдик мааниси башкача уюштурулат, денотаттардын көптүгү катары каралат жана бул көптүк бардык эле учурда так чекке ээ эмес, б.а., лингвистикалык белгилердин чеги даана эмес, такталбаган көптүктөрдөн турат.

Лингвистикалык тилдин өзгөчө-лүктөрүнүн бири кадимки тил адам тарабынан интуициялык

денгээлде кабыл алынып, колдонулган, анча так уюшулбаган диффузиялык система экендигин тастыктайт.

Математикалык тил - лингвистикалык тилден айырмаланып, ар бир элементи такталган мааниге ээ жана колдонуу үчүн логикалык түзүлүштө болуп, абдан ирээттүү уюштурулган система [Варфоломеев, 2000: 17].

Кадимки тил менен математиканын тилинин конфронтациясы ар бир лингвистикалык объектиге сөзсүз түрдө математикалык белгинин туура келүүсүн талап кылат. Лингвистикалык белги, мисалы, сөз айкашы же сөз аларды түзүүчүлөрдүн – фонема, тамга, муун – математикалык белги менен интерпретацияланышы керек. Бул математикалык интерпретация лингвистикалык объектинин майдаланышы менен байланыштуу жана андан бир мааниге ээ жана сигналдык компонентти андан ары изилдөөнүн предметине айланышына шарт түзөт. Лингвистикалык объектинин калган сигналдык жана маанилүүлүк белгилери, мындан башка метафоралык коннотативдик белгилери изилдөөгө жатпайт [Пиотровский, Бектаев, Пиотровская, 1977:9].

Тил илиминде математикалык методдордун колдонулушу диффузиялык, интуициялык түрдө түзүлгөн жана лингвистикалык меселенин чечилишин толук канааттандырбаган түрүн математиканын тилинде түзүлгөн бир же бир нече жөнөкөй логикалык түзүлүшкө ээ алгоритмдик чыгарылышка алмаштырууну көздөйт. Мындай татаал лингвистикалык проблеманын жөнөкөй алгоритмдер менен майдаланып бөлүнүшү лингвистикалык объектинин же кубулуштун математикалык экспликациясы деп аталат.

Математикалык экспликация теориялык жана таануу денгээлинде гана кызыктуу болбостон, оозеки сүйлөөнү анализдөөдө жана синтездөөдө же текстти эсептөө техникасында кайра иштетүү маселелерин чечүүдө абдан зарыл. Лингвистикалык объектилердин математикалык экспликациясы эсептөө техникасынын жардамы менен анча татаал эмес, бирок көп эмгекти талап кылган жыштык жана алфавиттик сөздүктөрдү түзүүдө [Статистическая лексикография, 1974:3], [Бектаев, 1974:8], [Обратный словарь русского языка, 1974:22] же сөзмө-сөз, машиналык которууда [Статистика речи и автоматический анализ текста, 1971:286], [Статистика речи и автоматический анализ текста, 1972:107-130] гана колдонулбастан, семантикалык машиналык которуудагы эвристикалык алгоритмдерди түзүүдө жана ишке ашырууда [Статистика речи и автоматический анализ текста, 1974:128-146] же текстте тезаурустук аракеттерди аткарууда [Пиотровский, 1975: 248-268] да колдонулат.

Демек, тил илиминин заманбап теорияларында, алардын өнүгүүсүндө лингвостатистикалык методдодун ролу улам жогорулоодо деп айтууга толук негиз бар.

Адабияттар:

1. Головин Б.Н. Язык и статистика. -М.: Просвещение, 1971.
2. Статистика речи и автоматический анализ текста. -Л.: Наука, 1971.
3. Статистика речи и автоматический анализ текста. -Л.: Наука, 1972.
4. Математическая лингвистика. //Журн. Академии наук СССР, Всесоюзный институт научной и технической информации. -М.: Наука, 1973.
5. Статистика речи и автоматический анализ текста. -Л.: Наука, 1974.
6. Бектаев К.Б. Статистико-информационная технология текста, -Л.: Лен. отд. Института языкознания АН СССР, 1974.
7. Обратный словарь русского языка. - М.: Советская энциклопедия, 1974.
8. Статистическая лексикография. -Л.: Изд-во ЛГПИ., 1975.
9. Пиотровский Р.Г. Текст, машина, человек. -Л.: Наука, 1975.
10. Пиотровский Р.Г., Бектаев К.Б., Пиотровская А.А. Математическая лингвистика. - М.:

Высшая школа, 1977.

11. Крапивник Л.А., Методы лингвистического анализа. -Хабаровск, 2007.
12. Шаршембаев Б.Д. "Манас" эпосунда жаңы типтеги сөздүктөрүн түзүү жана чечмелөө технологиясы, – Бишкек, 2004.
13. Карабаева С.Ж. Кыргыз тилинде компьютердик жана маалымат-коммуникациялык технологиялар терминдеринин өздөштүрүлүшү жана жыштык сөздүктөрдү түзүү (моделдештирүү) принциптери. –Бишкек, 2010.